

Obsah

Motto (11)

Úvod (15)

I. Karlštejnská manská soustava v pozdním středověku a v raném novověku – dějiny, literatura, prameny (21)

Literatura k problematice lenních soustav na královské doméně v pozdním středověku a v raném novověku (21) Strukturální proměna panovnické domény během první poloviny 15. století se dotkla i drobných lenních vlastníků (23) Revize panovnické domény v 50. letech 15. století, vznik křivoklátské manské knihy jako výsledek celého komplexu transformačních procesů (24) V případě karlštejnské manské soustavy tentýž podnět byl dán karlštejnskému purkrabímu Zdeňku Lvovi z Rožmitálu na přelomu 15. a 16. století, kdy panovník Vladislav Jagellonský projevil zvýšený zájem o Karlštejn a zdejší záležitosti (25) Patrné výsledky měla však až obnova podníčená v poslední třetině 16. století, kdy raně novověké transformační procesy zasáhly i karlštejnské panství a roku 1605 vznikl první manský kvatern (28) Josef Krasoslav Chmelenský, sekretář a později místosudí úřadu nejvyššího dvorského lenního sudího, jako autor prvních vědeckých studií o lenní problematice, které se však ještě vázaly na starší vědění (28) Chmelenský publikoval karlštejnské manské právo, ale odstranil původní kontext (30) Svým popisem Karlštejna August Sedláček završil „karlštejnskou tradici“. Pasáž týkající se zdejších lén, v níž jako první poukázal na souvislost se starší kamýckou vilikací, je považována za poslední shrnutí dané problematiky (30) Regionální historici v návaznosti na Sedláčka danou problematiku již jen zakonzervovali (31) Prameny ke karlštejnské manské soustavě v raném novověku. Fond Desky dvorské jako dosud neprobádaný pramen; tři na sebe navazující karlštejnské manské kvaterny uložené v rámci tohoto fondu (33) Česká léna a další fondy (34) Publikované prameny k raně novověké karlštejnské manské soustavě (35)

II. „JMC zloděj“. Karlštejnská manská soustava v 17. století

**„I stalo se, že purkrabí hradu, pán z Kolovrat,
přistihl jednoho ze strážců, že se od brány vzdálil...“ (36)**

Raně novověké transformační procesy zasáhly v poslední třetině 16. století i karlštejnské panství, jak svědčí názvy zdejších ztracených pomůcek evidenční povahy. Dvouletý soudní spor karlštejnského purkrabího Václava

Plese Heřmanského s potomkem purkrabího Jáchyma Novohradského měl dle soudobých pamětí i společenský ohlas (36) Podnět k soupisu veškerého majetku, souvisejícího s panstvím a hradem Karlštejnem, na přelomu 70. a 80. let vzešel jak od Novohradského, tak i Jana Vchynského ze Vchynic, tehdy prvního karlštejnského purkrabího (38) Dosud opomíjený Jáchym Novohradský z Kolovrat, karlštejnský purkrabí a prezident české komory; fenomén byrokratizace (40) V pověsti o popravě zdejšího mana zaznamenané Bohuslavem Balbínem rezonuje ohlas současníků ze setkání s raně novověkými transformačními procesy (41) Interpretace přestavby hradu reprezentující vznesené nároky stavovské obce by měla být rozšířena víceznačnějšími směry (43) Obnova karlštejnské manské soustavy (44) Manské skříně s erby leníků jako další prvek specificky interpretující zdejší tradici, příklad Pavla Korky z Korkyně (46)

„Knihy manské nové“ (53)

Založení prvního manského kvaternu, specifické pozemkové knihy, v listopadu 1605 a na základě podnětu karlštejnského purkrabího Viléma Slavaty z Chlumu a z Košumberka završilo několikaletý proces obnovy soustavy (53) Srovnání s křivoklátskými lenními knihami (59) Srovnání s karlštejnskou gruntovní knihou z roku 1608 (59) Písemná pořízení zaznamenaná do kvaternu v období stavovského povstání (56) Uspořádání majetkových poměrů v pobělohorském období (63)

„...služebníci všemocného byrokratického stroje...“ (67)

Mimo badatelskou pozornost se ocitl i samotný úřad karlštejnského purkrabího v pobělohorském období, a to navzdory tomu, že pro ty jedince, co jej během této krátké doby zastávali, představoval nadále nejen významný zdroj zisků, ale měl svoji váhu i z hlediska kariérního postupu (68) Byrokraté jako fenomén, který se v posledních letech vynořil v historiografickém diskursu (69) Druhý karlštejnský manský kvatern založený v květnu 1624 z podnětu dalšího méně známého karlštejnského purkrabího Fridricha z Talmberka, který zasedal v mnohých pobělohorských komisích a podílel se na vytvoření majetkových a společenských poměrů, tyto nové poměry již reflektoval (71) První „vlna“ pobělohorských nabyvatelů karlštejnských lén (73) Zástavy komorních majetků (76) Zástava karlštejnského panství Janu (staršímu) Kavkovi z Říčan v roce 1626 (77) Porovnání se zástavou blízkého dobříšského panství Brunovi z Mansfeldu z roku 1630 (80)

„...příhoda s vodou mu se přihodila, p. Jan ze zámku ho zastal...“ (81)

„Staronová“ zástavní správa karlštejnského panství kontinuálně navázala na starší období, zároveň však v souvislosti s převzetím dominia nabývala i běžné vrchnostenské podoby (82) Matrika jako pramen svědčící o vytváření a upevňování sítě místních společenských vazeb, příklad tří karlštejnských hejtmanů (82) I nadále se

mezi nabyvateli lén vyskytovaly mimo jiné osoby, které zastávaly různé úřady a využívaly tak svého zvýhodněného přístupu ke komornímu zboží, včetně Jiřího Viléma Michny z Vacínova, „*vrchního hejtmana všech JMC panství v Království českém*“ (85) Kromě Kavky a zdejších hejtmanů do transakcí kolem lén zasahovali ještě další jedinci, při čemž někteří z nich se vyskytovali v trhových smlouvách jako tzv. „*přátelé a prostředci od stran dožádaní*“ (86) K nim mimo jiné náležel i Karel Vilém Hejnic z Hyršperku, od roku 1638 místopurkrabí a majitel léna Řitky, který zasahoval i do událostí v zdejším širším regionu. O jeho roli svědčí i to, že byl v roce 1645 účasten vystavení karlštejnských ostatků v domě sester Kavkových na Malé Straně (87)

**Lenní písař Jan Václav Jasenský,
„JMP starýho Kavky violista,
musikář, potom i kuchmistr“ (88)**

Svědectví kardinála Harracha o epizodické disputaci v hybersnském konventu v roce 1638, jež odrážela mnohovrstevné zájmy jejích jednotlivých aktérů (88) Kostel svatého Petra ve Slivici propůjčený Kavkou jezuitům v průsečíku regionálních vazeb, reprezentace a mocenských strategií (90) Vladislav Chlumčanský z Přestavlk a z Chlumčan, majitel Trhových Dušníků, léna Stěžova a z dnešního pohledu jeden z mnoha neznámých byrokratů, který však téměř po celé následující čtyři desetiletí výrazně formoval zdejší region, postižený válkou a hospodářskými problémy (92) Po smrti Kavky přebraly správu panství jeho dcery. Beatrix Benignu, provdanou z Portia, jejíž život se již oproti otci blížil modelu internalizované šlechty habsburské monarchie, v Čechách zastupovala až do své smrti v polovině 60. let její sestra Anna Marie Eusebie, zvaná v pramenech často jako „*panna šlechtična*“ či „*panna slečna Mařenka*“ (94) Správní a hospodářské transformace na karlštejnském panství se projevovaly mimo jiné založením nových knih a rovněž i úřednických postů, například purkrabího, který nijak nesouvisel s původním zdejším úřadem zrušeným v polovině 20. let, neboť měl charakter ryze hospodářský (97) Prolnutí správy karlštejnského a vlašimského panství, zakoupeného Beatrix Benignou v roce 1665, příklad Václava Valentina Kunše (99) S hospodářskou obnovou karlštejnské manské soustavy, kolidující s obdobnými procesy na karlštejnském dominiu, zase souvisel vznik nového postu lenního písaře na rozhraní 40. a 50. let, který zastával až do přelomu 70. a 80. let Jan Václav Jasenský (100) Lenní přísaha opět nástrojem obnovy (107) Zastupování leníků (108) Stav a pokusy o obnovu zdejších lenních statků (109)

**„...jakž na dobrého a poctivého pana rytířského,
aneb robotného člověka, i věrného
a poslušného mana sluší a náleží...“ (116)**

Problematika termínů „robotný“ a „rytířský“ v prvním a druhém karlštejnském kvaternu (118) Snaha o explicitní „vtisknutí“ pevného statusu části zdejších leníků souvisela s dlouhodobými procesy, které se odehrály od konce 16. století a v průběhu celého následujícího století při reorganizaci feudálního velkostatku

a které se dotkly širokého spektra dalších jedinců, jež se pohybovali kolem příslušného panství (120) Na počátku 30. let 18. století se lenní agenda v karlštejnské kanceláři znovu rozrostla, kromě vzniku několika pomůcek bylo zapsáno i karlštejnské manské právo (122) Nové druhy pořízení zaznamenané v druhém kvaternu v souvislosti s robotnými lény (124) Povinnosti karlštejnských leníků (126)

Exkurzy k vybraným lenním statkům

Tetín (129)

Sedmnácté století představovalo nejen pro Tetín, ale pro celé karlštejnské panství poměrně neklidné období (129) Nedostatek dřeva ve zdejším širším regionu, péče o lesní hospodářství (130) Zpustlé grunty tetínského manského dvora byly využity pro chov ovcí a dobytka, stejné příležitosti k tomuto typu podnikání využili například i na Řitce, Lazsku či v rámci karlštejnského panství (131) V první polovině 17. století bylo vlastníky tetínského léna hned několik karlštejnských hejtmanů (134) Ves Tetín (136) Robotní předpisy pro tetínské (138) Problematika sídelní jednotky na tetínském léně a popis zdejších prostor na základě dochovaných inventářů (141) Pfalzové z Ostřic jako majitelé tetínského manského statků (144) Další měšťané jako noví nabyvatelé tetínského léna (144) Mnohá specifika i problémy, které zde byly zmíněny v souvislosti s leníky v 17. století, přetrvaly i v době následující, příklad Františka Ignáce Wunšvice (145) Tetín v 18. a 19. století (146)

Řitka (148)

Oproti lokalitám rozděleným mezi více vlastníků sídelní struktura Řitky byla tvořena výhradně z léna (148) Poměrně dlouho se udržovala značná kontinuita držby v ženské linii a pokud se zboží prodávalo, tak především pro zachování jeho vlastnictví v rámci rodiny (149) Na léno se přiženil i Karel Vilém Hejnic Hyršperku, rada soudu nejvyššího purkrabství a od roku 1638 pražský místopurkrabí (152) Problematika zdejší sídelní jednotky a její popis na základě inventářů (153)

Smolotely (155)

Léno Smolotely, rozkládající se hned v několika vsích, bylo největším statkem manské soustavy (155) Situace v jižní části karlštejnského panství (156) Písemná pozůstalost z roku 1572 (157) Majitelé Smolotel; vlastnictví léna společně s dalšími majetky a dokonce i úřady ještě nepřinášelo jednoznačné výhody, jak svědčí „příběh“ Chanovských z Dlouhé Vsi (158) Jan Jindřich Chanovský z Dlouhé Vsi, na Lazsku a Rábí jako další z neznámých a dosud nedoceněných byrokratů (163) Problematika zdejší sídelní jednotky, hospodářského zázemí a obytných sídel na základě inventářů (164) Reprezentace a symbolická komunikace; genealogie rodu Chanovských a jejich sídla vyobrazená na obrazech „v hořejším mazhauzu na zámku“, portréty v „táflovaném“ pokoji (167)

Vonoklasy (170)

Analogie se starším obdobím evokuje komplikovaná sídelní struktura Vonoklas, tvořená mimo jiné dvěma „robotnými“ lény (170) Menší léno se svojí velikostí podobalo nevelikému poddanskému zboží (171) Václav Valentin Kuneš Vlkovský, úředník karlštejnského i vlašimského panství (173) Druhé léno v téže sídelní lokalitě zvané Zemanovské (174) Sledování původu či společenského statusu nabyvatelů zdejších lén má jistě své oprávnění, jejich jednání však ovlivňovaly ještě další faktory, neboť mnozí z nich vstupovali do různých druhů nájmu u různých vlastníků uvnitř nevelké oblasti nebo i v rámci jednoho správního celku (175) Na Zemanovském léně se po polovině 17. století prosadili měšťané (176) Na počátku 17. století se ve vsi zakoupil ještě Zbraslavský klášter (179) Následkem této komplikované a těsnější sídelní struktury zde docházelo k občasnému posouvání hranic, ať již na základě dohody či samovolného počínání, a čas od času zde propukaly vlastnické a hraniční spory (180) Nezanedbatelnou hospodářskou složkou Zemanovského léna bylo několik nevelkých lesních porostů v okolí Vonoklas (181) Problematika zdejších sídelních jednotek a jejich popis na základě inventářů (182)

Stěžov (184)

Léno Stěžov, další z rozlehlejších zboží karlštejnské manské soustavy, mělo podobně jako dvakrát větší sousední Smolotely komplikovanější sídelní strukturu, neboť se také rozprostíralo hned v několika lokalitách. V porovnání s předchozími statky se však vyznačovalo specifitějším vývojem (184) Téměř po celé sledované století se na stěžovském léně jako majitelé uplatnili výhradně příslušníci nižší šlechty (186) Patřil k nim i Vladislav Chlumčanský z Přestavlk a z Chlumčan (188) Braumovský manský dvůr v druhé části Radětic (193) Problematika zdejší sídelní jednotky a její popis na základě inventářů (194)

III. Sen o strážci hradu Karlštejna (198)

Raně novověké kroniky kodifikovaly zdejší tradici (199) Přejal ji i Bohuslav Balbín, který vypovídání kolem Karlštejna v souvislosti s dobovým přechodem ke klasické epistémě obohatil o jeho popis (201) Významnou úlohu v dalším přenosu dále sehrály dosud opomíjené a zdánlivě neutrální tisky z přelomu 18. a 19. století, čerpající mimo jiné z dobové estetiky malebna (207) Takto zformované vypovídání kolem Karlštejna bylo na přelomu 30. a 40. let 19. století zakomponováno do „příběhu“ národa (211) Dotváření historického vědomí, včetně tradice kolem Karlštejna, umělci historismu (213) Tutéž funkci, začlenění do kontextu „příběhu“ národa, mělo i shromažďování a pravidelné vydávání souboru karlštejnských pověstí (215) Nárůst vypovídání kolem karlštejnských purkrabích či stavů vůbec reflektovalo politický program české zemské reprezentace po uvolnění v 60. letech 19. století (215) Subjekt ve vztahu k „romanticky“ koncipované krajině (216) Ikonografické motivy a další prvky spjaté s Karlštejnem v období historismu; znázornění původní Velké věže

před přestavbou využíváno jako jasně čitelný odkaz (218) Sen o strážci hradu Karlštejna, chápaný ve smyslu reprezentace skrytých tužeb a přání či jako utopické předjímání budoucnosti, získává smyslu teprve v kontextu širšího „příběhu“ národa, jehož dialektikou se také jako jeden z jeho několika dílčích prvků řídí. „Poslední“ karlštejnský man. Druhý život pověsti o popraveném karlštejnském manovi (220) Ztotožnění karlštejnských manů s figurou strážce místa paměti národa se v historickém vědomí odrazilo jednak v jejich charakteristice, kde byly vyzdviženy některé komponenty na úkor dalších složek, a jednak jejich vřazením do pomyslného mytického panteonu obránců českého národa (222) Inscenace dějin v hradních prostorách; muzejní instalace na Karlštejně a výzdoba zdejších prostor (223) Sedláčkovy Hrady završily „karlštejnskou tradici“ (225)

Shrnutí (228)

Summary (238)

Zusammenfassung (240)

Seznam pramenů a literatury (242)

Přílohy

Popisy karlštejnských lenních statků v zápisech druhého karlštejnského manského kvaternu z let 1624–1627 (279)

Tabulky

Velikost karlštejnských lén podle berní ruly (287)

Frekvence trhových smluv v prvním a druhém karlštejnském manském kvaternu (289)

Inventáře ke karlštejnským manským statkům od konce 16. do poloviny 18. století (290)

Obrazová příloha a mapy (292)

Rejstříky

věcný (320)

místní (323)

osob (328)